

واکاوی مؤلفه‌های رفتاری ایثار با رویکردی به قرآن و حدیث

بیبا عزیزی*، دکتر ثریا قطبی**
حسن نجفی***، دکتر اکبر رهنما****

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۸/۱۶

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های رفتاری ایثار با رویکردی به آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) انجام شده است. روش پژوهش گراندد تئوری (داده بنیاد) می‌باشد. چهار گروه مبانی نظری و سوابق پژوهشی و آیات و احادیث مرتبط با مفهوم ایثار جامعه آماری می‌باشند که با کمک روش نمونه‌گیری هدفمند از میان منابع گروه اول و دوم منابع در دسترس، به روز و قابل اعتماد به عنوان نمونه انتخاب شدند. اما در بررسی دو گروه دیگر یعنی آیات قرآن کریم و همچنین احادیث معصومین (ع) نمونه‌گیری انجام نشد و همه آن‌ها مورد کاوش قرار گرفتند. با استفاده از فرم‌های فیش‌برداری، داده‌ها تجمیع شده، از طریق شیوه کیفی تحلیل و بررسی شدند. نتایج پژوهش بیانگر آن است که مواردی، مانند: اقدام شهادت طلبانه با نیت الهی، چشم‌پوشی از مایحتاج خود با وجود مطلوب بودن آن، گذشت از مال خود جهت طلب رضای خدا، گذشتن از جان در راه خدا و مواجهه مستقیم با دشمن، امیدواری به پاداش الهی، شکیبایی، بخشش در تنگدستی، انجام وظیفه افزون بر تکلیف، اولویت‌بخشی در ایثار و فدای جان و پذیرش ریسک از مهم‌ترین مؤلفه‌های رفتاری ایثار تشخیص داده شدند که در صورت توجه می‌توانند سبک زندگی افراد جامعه را به سمت زیست وحیانی-اخلاقی هدایت کند.

کلیدواژه‌ها: ایثار، مؤلفه‌های رفتاری، بازتولید مفهومی، قرآن، حدیث.

* - کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه شاهد

** - استادیار دانشگاه شاهد

*** - نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبایی hnajafih@yahoo.com

**** - دانشیار دانشگاه شاهد

مقدمه

سرشت انسان که نشان از عالم علوی و ملکوتی دارد، جز با روی آوردن به وجه الله و صبغه الهی آرام نمی‌گیرد. در این سیر خالصانه، آدمی به وجود حضرت حق پی برده و از آن پس، بی‌قرار و تشنه‌تر از گذشته در وادی دل قدم همت نهاده و به سوی عرشیان راه می‌پیماید. بدون تردید سازندگی درون انسان و تهذیب نفس برای درنوردیدن این طریق معنوی نقش بسزایی دارد. هر اندازه فرد به بندگی خود و اطاعت محض از پرورگار بیشتر التفات نماید و در این راه قیام کند و مقاومت نشان دهد، در تقرب به حق، پیشرفت‌های ارزنده‌تری به دست می‌آورد. بر این اساس هر گونه توجه به خود، خودبینی و خودخواهی، حجابی است که میان انسان و خداوند حائل شده، مانع سیر در عوالم قرب می‌شود. اگر کسی واقعاً قدم در عالم دین بگذارد و از روی صدق و حقیقت، تسلیم اوامر الهی شود و خواست و سلیقه شخصی را بر تعالیم دینی مقدم ندارد و با صداقت، خود را با تعلیمات آسمانی منطبق گرداند، محال است در ورطه خودخواهی گرفتار شود. محور آموزه‌های قرآنی و روایی اخلاص است و هر کس به هر اندازه که در دام خویش گرفتار است، به همان اندازه از خلوص و پاکی فاصله دارد. به همین دلیل، خداوند سرّ نجات و رمز رستگاری انسان را در سرای جاوید، قلب سلیم معرفی کرده است. تضعیف خودخواهی و سوق دادن انسان به سوی دیگران سبب رشد بسیاری از فضایل در آدمی می‌شود. یکی از این فضایل، ایثار^۱ است. در این حالت، انسان بر خلاف اقتضای خودخواهی، قدم از دایره تنگ خویش فراتر نهاده، گامی به سوی غیر برمی‌دارد و با مقدم داشتن دیگران بر خود، از «من مجازی» خارج و خود راستین در وی تقویت می‌شود؛ البته او این تلاش را برای جلب رضایت حق انجام می‌دهد (گلی زواره، ۱۳۸۲: ۳۲-۳۱).

هرچند توجه به مفهوم ایثار در میان اعراب قبل از اسلام دارای پیشینه کهن بوده و چندین سده از آن می‌گذرد (علی، ۱۹۷۴م، ج ۴: ۵۷۵)، هنوز پژوهش‌های علمی جامع و متدولوژیک که در آن به بعد تربیتی و رفتاری مفهوم ایثار توجه شده باشد، بسیار اندک است. از آنجا که وجود این فضیلت در هر فرد و جامعه‌ای، باعث ترقی و تکامل و موجب نیل به هدف قرب الهی است (مطهری، ۱۳۹۰: ۲۸)، کسب آگاهی‌های لازم در خصوص تأکید آیات و

1- Sacrifice

روایات مبنی بر عمل ایثار گرایانه اهمیت پژوهش‌های علمی را در این حوزه آشکارتر می‌سازد. لذا نگارندگان در این مقاله سعی دارند تا مؤلفه‌های رفتاری ایثار را به صورت بنیادی از آیات و روایات اصطیاد کنند. نگارندگان برای نیل به این امر، ابتدا اقدام به تبیین مسئله و ضرورت نظری و عملی پژوهش نموده‌اند و در گام بعدی، مروری بر مفهوم ایثار و سوابق پژوهشی مرتبط با آن داشته، سپس به تشریح مبسوط روش تحقیق پرداخته‌اند.

بیان مسئله

دین مقدس اسلام که به گواهی تاریخ، کامل‌ترین نسخه الهی برای هدایت انسان و شفای بیماری‌های درونی و کمال بشر است، از بدو تکوین تاکنون، در معرض حمله‌های گوناگون دشمنان حق و عدالت و معرفت بوده و خواهد بود. از این رو، طراح حکیم آن باید برای حفظ، گسترش، بالندگی و اقتدار دین و جامعه دین‌مدار، راهکارهای دفاعی مناسبی در نظر بگیرد تا دین و جامعه از هر گونه آسیب و مکر دشمن در امان بماند. آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) در این زمینه نشان می‌دهد که رواج فرهنگ ایثار یکی از مهم‌ترین راهکارهای فردی و اجتماعی دین برای رسیدن به هدف یادشده است. این فرهنگ، با تزکیه مؤمنان و تقویت روح ایمان، بندگی و غیرت دینی در آنها و نهادینه کردن روح گذشت، همکاری، صبر، ولایت‌پذیری و برپایی فریضه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی، به آن اقتدار، عزت و پایداری می‌بخشد و بدین صورت دین و ارزش‌های متعالی آن را پاس می‌دارد. موهبت ایثار در مؤمنان از یک سو، نتیجه عشق به خدا و شوق دیدار او و عمل به دستوره‌های الهی، برای تقرب بیشتر به خدا و رسیدن به تقوای مطلوب الهی است و از سوی دیگر، معلول محبت و رحمت حق به بندگان خویش برای دفاع از حقوق فطری و الهی آنان و در یک کلمه، دفاع از انسانیت انسان است. از این رو، ایثار از مطلوب‌ترین و ارزشمندترین روحیات و ملکات فاضله انسانی و محبوب‌ترین فرهنگ‌ها در پیشگاه خدای سبحان است (ذبیح، ۱۳۸۷: ۲).

برای شکل‌گیری چنین فرهنگی لازم است ابتدا افراد جامعه نسبت به موضوعات و عناصر تشکیل‌دهنده و مسائل مطرح در آن، آشنایی پیدا کنند و سپس با آگاهی یافتن از مزایا و آثار موجود در آن، انگیزه و تمایل لازم را در وجودشان ایجاد و تقویت کنند. آن‌گاه برای دستیابی و

بهره‌مندی از آنچه شناخته‌اند، دست به تلاش و کوشش بزنند. بدین صورت، ایثار گلیم خویش را در جامعه پهن کرده، همگان را به مهمانی بر سر خان فراهم‌شده دعوت خواهد کرد. بنابراین، چنانچه اجتماعی بخواهد از فرهنگ سازنده و دستاوردهای پیش‌برنده ایثار بهره‌مند شود، لازم است آگاهانه، هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده برای ایجاد و گسترش این فرهنگ سعی و کوشش کرده، هر یک از عوامل تأثیرگذار در این عرصه را به گونه‌ای چینش کند که در جمع، از کارکرد مناسب آن‌ها به اهداف گران‌سنگ خویش نایل آید (صالحی، ۱۳۹۴: ۳۸؛ موسوی، ۱۳۹۳: ۱۵).

چالش اساسی در این زمینه این است که چنین گنج گران‌بهایی^۱ را نمی‌توان با نگرش‌های سطحی و روش‌های صوری کارآمد ساخت و آن را انتقال و اشاعه داد. در نتیجه، ضرورت توجه به فرهنگ ایثار و همچنین ترویج آن در جامعه و مشاهده آثار و کارکردهای مثبت آن در گرو داشتن باور عمیق و اندیشه بلند است و می‌بایست چنین تفکری را با سازوکارهای مناسب به صورت عمیق در بین مردم نهادینه ساخت (عباسیان، ۱۳۹۴: ۴). پر واضح است که شناسایی راه‌ها و اتخاذ شیوه‌هایی که بتواند این فرهنگ را به بهترین شکل ممکن در جامعه مطرح سازد، طبعاً نیازمند بررسی دقیق، همه‌جانبه و مستمر است و یقیناً دست‌اندرکاران این حوزه باید به این مسئله توجه جدی داشته باشند؛ زیرا عمل به این وظیفه خطیر در نهایت، به بیداری و آگاهی جامعه نسبت به مقوله ایثار منجر خواهد شد. یکی از این بررسی‌ها شناخت حقیقت ایثار و همچنین مؤلفه‌های

۱. به فرموده مقام معظم رهبری (دامه برکاته)، ایثار یکی از غنی‌ترین گنجینه‌های فرهنگ اسلامی است که جلوه‌های اعجاب‌انگیز آن در طول سال‌های انقلاب و دفاع مقدس به روشنی آشکار شد و شگرف‌ترین و عظیم‌ترین صحنه‌های از خودگذشتگی انسان‌ها در آن تبلور یافت. ایشان در این زمینه اشاره داشته‌اند: «در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارند که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پای بندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. سرزمین پاک ایران نیز بیش از هر جای دیگر، مفتخر به داشتن ارزش‌های والا و اصلی است که نمونه آن را در کمتر جایی می‌توان یافت. «فرهنگ ایثار» یکی از ارزش‌هاست که هم‌زمان با تاریخ این سرزمین شکل گرفته و همیشه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. پس از واقعه عظیم عاشورا، اعتبار و ارزش این فرهنگ نزد ایرانیان دو چندان شده و جنبه تقدس و الهی نیز به خود گرفته است. هر ایرانی آگاه و با غیرت این وظیفه را دارد که به سهم خود و یا با تلاش دسته‌جمعی، در رفع نواقص داخلی و تهدیدات خارجی بکوشد و پاسدار و مروج این فرهنگ باشد» (۱۳۷۴/۱۱/۱۹).

رفتاری آن است. در میراث معرفتی قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع)، تأملات ژرف و نکته‌سنجی‌های فراوانی در احیاء و بازشناخت ایثار وجود دارد؛ اما این میراث هم‌چنان ناشناخته مانده است که باید آن را از جهات گوناگون مطالعه کرد. پاسخگویی به این پرسش که مؤلفه‌های رفتاری ایثار از دیدگاه آیات قرآن کریم و حدیث کدام است، می‌تواند کمک شایانی به سامان‌بخشی و نهادینه‌سازی این فرهنگ والا در عملکرد افراد انسانی کند.

ضرورت و اهمیت موضوع

انجام پژوهش حاضر به توسعه دامنه دانش نظری در حوزه فرهنگ ایثار کمک خواهد کرد. این در حالی است که دستیابی به مباحث جدید در عرصه مؤلفه‌های رفتاری ایثار از دیگر آثار و پیامدهای انجام پژوهش حاضر خواهد بود. در بُعد ضرورت کاربردی نیز مؤلفه‌های مفهومی تبیین شده می‌توانند در سیاست‌گذاری‌ها و خط‌مشی‌های برنامه‌های معرفتی نهادهای فرهنگی [از جمله: وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما و حوزه‌های علمی]، به عنوان چتر فلسفی و مبانی اعتباربخشی ارزشی مدنظر قرار گیرند. از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش می‌توانند به تدوین چارچوبی هدفمند برای بازنگری برنامه‌های موجود کمک شایانی کنند و ضامن رشد و تعالی اخلاقی و معنوی افراد جامعه اسلامی باشند.

هدف پژوهش

شناسایی مؤلفه‌های رفتاری ایثار با رویکرد به آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر است.

مفهوم‌شناسی واژه ایثار

الف) مفهوم لغوی

ایثار مصدر باب افعال از ریشه «أثر» است. این کلمه به معنای بخشش، ترجیح دیگری بر خود، گذشت از حق خویش برای دیگران، مقدم داشتن غرض دیگری بر غرض خود، تقدیم

منفعت غیر بر مصلحت خود و مقدم داشتن دفع ضرر از دیگران آمده است (دهخدا، ۱۳۷۶، ج ۳: ۳۱۶۶). لغت شناسانی مانند زبیدی بر این باورند که فعل «آثر» زمانی به کار می‌رود که آدمی بین چند نفر یا چند چیز یکی را انتخاب کرده باشد یا کسی یا چیزی را بر دیگری ترجیح دهد (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۰: ۲۰). این سخن به طور آشکار نشان می‌دهد که در ایثار باید بیش از یک گزینه برای انتخاب وجود داشته باشد (ابن عاشور، ۱۹۹۷م، ج ۳۰: ۸۲). گفتنی است که این واژه به صورت حقیقی و نه مجازی و تنها در موجودات صاحب اراده و نه در حیوانات و جمادات کاربرد دارد.

البته باید توجه داشت با آنکه معنای اصلی ایثار انتخاب، ترجیح دادن و مقدم شمردن است (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۰: ۲۰)، معنای نسبی آن در کنار واژگانی چون مطلوبیت، ارزش، تنوع و بی‌واسطه بودن تعیین می‌شود و در کنار مفاهیمی همچون برّ (بقره: ۱۷۷؛ آل عمران: ۹۲)، احسان (بقره: ۸۳)، اطعام (انسان: ۸-۹) آشکار می‌گردد. همچنین برخی عناصر هیجانی مانند دوست داشتن در تحقق آن دخالت دارد.

ب) مفهوم بینامتنی برآمده از قرآن و حدیث

بررسی روابط بینامتنی مفهوم ایثار در سطح آیات و سوره‌ها با توجه به سیاق و رابطه هم‌نشینی این مفهوم با سایر واژه‌ها در آیات ۹۱ یوسف، ۷۲ طه، ۹ حشر، ۳۸ نازعات و ۱۶ اعلی [ایثار در آیه نخست در مورد برگزیده شدن یوسف از میان برادرانش و در آیه دوم درباره بی‌توجهی ساحران به فرعون در برابر آیات الهی و در سومین آیه در مورد انصار که مهاجران را در نیازمندی‌ها بر خود مقدم می‌شمرند و در آیات چهارم و پنجم درباره مذمت ترجیح دنیا بر آخرت آمده است] و رابطه جانشینی آن در سایر سوره‌ها و نیز بررسی این مفهوم در روایات نشان می‌دهد که ایثار دارای مفهومی یک‌لایه‌ای نیست بلکه دارای مرزهای متداخل با یکدیگر می‌باشد. معنای اصلی ایثار انتخاب است و معنای نسبی آن در کنار واژگانی چون مطلوبیت، ارزش، حق انتخاب، تنوع و عدم واسطه مشخص می‌شود. البته باید توجه داشت که عناصر اساسی مذکور در تمام انواع ایثار اعم از ممدوح و غیر ممدوح وجود دارد و آن چیزی که سبب جدا شدن انواع ایثار از یکدیگر می‌شود، متعلق ایثار است. این مفهوم در قرآن کریم به صورت اصلی و مجازی به کار رفته و نوعی رفتار بدون

واسطه است که به علت برخورداری گزینه منتخب از مطلوبیت در ابعاد مادی و معنوی شکل می‌گیرد. این واژه همان طور که در موجودات غیرصاحب اراده همچون حیوانات و جمادات کاربرد ندارد، عناصر مکان، زمان، سرعت، کمیت و سلسله‌مراتب در مؤلفه‌های معنایی اینار لحاظ نشده است و امکان انتخاب هم‌زمان چند گزینه نیز وجود ندارد. براساس مؤلفه‌های معنایی اینار می‌توان آن را انتخاب بدون واسطه و از روی اختیار میان دو یا چند گزینه براساس مطلوبیت و با بار ارزشی مثبت یا منفی دانست.

بنابر آنچه گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که مفهوم اینار در قرآن شامل دو معناست که یکی در مقدم داشتن مثبت به کار رفته که از بزرگ‌ترین ارزش‌های اخلاقی است و آیه: «وَيُؤْتُونَ عَلِيَّ انْفِسَهُمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (حشر: ۹) «و دیگران را بر خویشان مقدم می‌دارند، هرچند خودشان نیازمند باشند» و اینار در جان، کامل‌ترین نمود آن است و دیگری در مقدم داشتن منفی به کار رفته که از ردائیل اخلاقی است و آیه «بَلْ تُؤْتُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرًا وَاَبْقٰى» (اعلی: ۱۶-۱۷)؛ «بلکه زندگانی دنیا را ترجیح می‌دهید و آخرت بهتر و پایدارتر است» به آن اشاره دارد.

یکی دیگر از موضوعات مهم در شناسایی مفهوم اینار آگاهی از ابعاد آن است. تحلیل مضمون آیات و روایات در این خصوص حاکی از آن است که این مفهوم گاه در ابعاد مادی مانند انفاق مال (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۳: ۸۱)، لباس (همان، ج ۱۶: ۲۱۴؛ ج ۳۵: ۸۶)، غذا (انسان: ۸؛ مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۵: ۲۳۷)، غنیمت‌های جنگی (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰: ۱۷۱) و گاه در ابعاد غیر مادی مانند اینار جان برای رضای خدا (بقره: ۲۰۷؛ مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۹: ۶۴؛ ج ۴۰: ۳۶) به کار می‌رود که مورد اخیر والاترین مرتبه اینار است.

ج) مفهوم تقاربی و ترادفی

مفاهیم مترادفی مانند تفضیل، استِحْبَاب، تقدیم، اختیار، اصطفاء، اِقْفَاء و تکریم دارای تقارب و ترداف معنایی با اینار هستند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

- **استِحْبَاب**: به معنای دوست داشتن، ترجیح دادن و نیکو شمردن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۳۳). راغب درباره این واژه می‌گوید که تعدیه این کلمه با «علی» اقتضای معنای اینار را دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۲۱۵).

- **اختیار:** «خیر» در اصل به معنای میل و گرایش است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۲۳۲).
راغب اختیار را به معنی طلب خیر و انجام آن می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۶۴۴). عسکری (۱۴۰۰ق) با اشاره به اینکه «ایثار» اختیار پیشین است، در بیان تفاوت میان اختیار و ایثار می‌گوید که اختیار، برگزیدن چیزی به خاطر وجود خیر در آن است و ایثار برگزیدن چیزی است که مقدم شده است. وی در توضیح این تفاوت به این سخن خداوند «قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا» (یوسف: ۹۱)، استشهاد کرده که همه فرزندان یعقوب (ع) نزد خداوند برگزیده بودند، اما از میان آنها خداوند حضرت یوسف (ع) را بر دیگر برادرانش برتری داد.
- **اصطفاء:** این واژه از ریشه «صفو» به معنای پاکی از آلودگی است. راغب اصطفاء را برگزیدن چیزی به جهت خلوص در آن می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۴۸۸). عسکری (۱۴۰۰ق) در توضیح این واژه می‌گوید همانطور که اختیار، برگزیدن چیزی به خاطر وجود خیر در آن است، اصطفاء نیز به معنای برگزیدن چیزی به جهت وجود پاکی در آن است.
- **إقفاء:** این کلمه از ریشه «قفو» به معنای چیزی را بر دیگری برتری دادن است. شبیبانی (۱۹۷۵م) اقفاء را مترادف با معنای ایثار دانسته و می‌گوید: «أَقْفَيْتُهُ عَلَيَّ أَيَّ آثَرْتُهُ عَلَيَّ». زبیدی (۱۴۱۴ق) نیز اقفاء را مشابه با شبیبانی معنا می‌کند با این تفاوت که به جای به کار بردن فعل «آثر» از فعل «فَضَّلَ» در معنای برتری دادن استفاده کرده است.
- **تفضیل:** این واژه به معنای برتری دادن و مقدم داشتن است و از ماده «ف ض ل» به معنای زیادت مشتق شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۵۰۸). «فَضَّلْتُ عَلَيَّ غَيْرَهُ» به این معناست که او را برتر از دیگری کرد (حمیری، ۱۴۲۰ق، ج ۸: ۵۲۰۹). فرق ایثار و تفضیل در این است که ایثار برگزیدن از نوع تقدیم اعلی بر ادنی است و یا بر عکس؛ در حالی که تفضیل، لفظی خاص است که در مورد زیادت در خیر به کار رفته و فقط بر اعلی اطلاق می‌شود (پرچم، ۱۳۸۹: ۵۱).
- **تقدیم:** یکی دیگر از مفاهیم مرتبط با ایثار «تقدیم» است. این واژه از ریشه «قدم» به معنای جلو انداختن و پیش فرستادن است (دهخدا، ۱۳۷۶، ج ۱: ۷۶۳). لغت‌شناسان در بیان معنی «آثر» و مصدر آن «ایثار» به این معنا اشاره می‌کنند. برای مثال، ابن منظور «آثَرَ» را به معنی «فَضَّلَ» و «قَدَّمَ» ذکر کرده و می‌گوید: «آثَرْتُ فَلَانًا عَلَيَّ نَفْسِي مِنَ الْإِيثَارِ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴: ۷).

- **تکریم:** این واژه مصدر ثلاثی مجرد و به معنای بخشش است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۷۰۷). طریحی (۱۳۷۵) با اشاره به مفهوم کرم در مقدم داشتن دیگری در خیر می‌گوید: «الْكَرَمُ: إِيثار الغير بالخير». وی اضافه می‌کند که عرب این واژه را جز برای حُسن فراوان به کار نمی‌برد.

د) مفهوم اخلاقی

ایثار در اصطلاح دانش اخلاق، دومین نوع از انواعی است که تحت فضیلت «سخا» قرار دارد و مراد این است که انسان از آنچه خود بدان نیاز دارد، جوانمردانه بگذرد و آن را به دیگری که بدان نیازمند است، ببخشد و این گذاشتن و بخشیدن که همانا دیگری را بر خود برگزیدن است، ملکه نفس آدمی گردد (دائرة المعارف تشیع، ۱۳۷۵: ۷۸). در مقایسه مفهوم ایثار و سخاوت باید توجه داشت جایگاه ایثار والاتر از سخاوت است، زیرا در ایثار، بخشی از دارایی مورد نیاز شخص به دیگران بخشیده می‌شود، اما در سخاوت بخشش مال بیش از نیاز [اضافی] شخص است، چه این بخشش به فرد نیازمند تعلق گرفته باشد و چه به غیر نیازمند. همچنین در مقایسه با واژه مساوات که به معنای قرار دادن خویش در مرتبه‌ای همسان با دیگران است باید گفت که این مفهوم در رتبه‌ای پایین‌تر از ایثار بوده و حد وسط میان بخل به معنای پرهیز از رساندن هرگونه سودی به دیگران (جرجانی، ۱۳۷۰: ۶۲) و ایثار قرار دارد (هاشمی رفسنجانی و دیگران، ۱۳۸۴، ج ۵: ۱۶۷).

ه) مفهوم روان‌شناختی

روان‌شناسان ایثار را به معنای مقدم دانستن دیگران بر خود و توجه غیر خودخواهانه به آسایش دیگران تعریف کرده‌اند (برکویتز، ۱۳۸۱). به این معنا ایثار از احساس وظیفه نسبت به دیگران مجزا می‌گردد. در ایثار تمرکز بر انگیزه کمک به دیگران بدون انتظار دریافت پاداش است. مونرو^۱ (۲۰۰۴) بیان می‌کند: «انسان‌هایی که خود را متعهد به اصول اخلاقی معین می‌دانند و برای همه افراد به عنوان اعضای جامعه انسانی احترام قائل‌اند، کمک به انسان‌های دیگر را یکی از انتخاب‌های طبیعی و بدیهی خود تلقی می‌کنند.» به اعتقاد وی، باورهای زیربنایی رفتارهای

1- Monroe

ایثارگرایانه و نوع‌دوستانه انعکاسی از هویت است، هویتی که در قالب فداکردن زندگی خود برای دیگران تعریف می‌شود. مسکویه (۱۴۲۶ق) حقیقت ایثار را این گونه تفسیر می‌کند که فضیلتی از آن نفس است که به واسطه آن، انسان به اراده و اختیار از برآوردن برخی نیازهایش، خودداری می‌کند تا آن را به کسانی که استحقاق دارند، عطا کند. همچنین قشیری (۱۳۷۴) در پرتو مقایسه سخا، جود و ایثار، به مثابه سه مرتبه، تعریفی از آن ارائه می‌کند: «صاحب ایثار کسی است که ضرر را بپذیرد و همه آنچه را دارد، به دیگری ایثار کند.» همان گونه که مشاهده می‌شود تعبیر وی از ایثارگر «صاحب‌الایثار» است و این می‌تواند اشاره به ملکه نفسانی ایثار باشد که فرد دارای آن است.

و) مفهوم جامعه‌شناختی

جامعه‌شناسان در ارتباط با ایثار می‌گویند: «انسان دارای نیروهای درونی است که در هنگام ضرورت و مناسب به حرکت در می‌آیند. وقتی که انسان‌ها به خودآگاهی برسند و وضعیت موجود را درک کنند؛ علیه وضعیت موجود به حرکت در می‌آیند. در اینجا است که ایثار شکوفا می‌شود و مسیر رسیدن به هدف را هموار می‌کند. بنابراین، ایثار و شهادت‌طلبی یکی از ملزومات زندگی اجتماعی است و از طریق آن بی‌عدالتی، ظلم و ستم، مفاسد اجتماعی و اقتصادی و ارزش‌های غیرانسانی برچیده می‌شوند» (شاعری، ۱۳۸۲: ۵۵).

هجویری (۱۳۷۵) ایثار را در گونه رفتار ارتباطی قدسی (با خدا) و بین شخصی (با دیگران) می‌داند. وی این دو را به ترتیب ایثار دوستداری (محبت) و ایثار همراهی (صحبت) می‌خواند. او در تعریف دومی می‌گوید: «حقیقت ایثار (صحبت) آن بود که اندر صحبت، حق صاحب خود را نگه دارد و نصیب خود، اندر نصیب وی فرو گذارد و رنج بر خود نهد از برای راحت صاحب خود؛ زیرا ایثار قیام به یاری دیگران است با به کار بستن آنچه خداوند جبار به رسول مختارش فرمان داده است.» وی ایثار محبت را «رعایت حق الله و مقدم داشتن خواسته او بر خواسته خویش و فدا کردن محبوب خویش بر او و بذل روح» تعریف می‌کند.

پترسون^۱ و سلینگمن^۲ (۲۰۰۴) ایثار را جهت‌گیری فرد به سمت دیگری بدون چشم‌داشت

1- Peterson
2- Seligman

متقابل، خودیابی یا سایر منافع شخصی می‌دانند؛ هر چند که ممکن است به طور ناخواسته این مزایا عاید فرد نیز شود. ایثارگری گرایشی مستمر نسبت به رفاه و حقوق افراد دیگر، احساس همدلی با آنان و رفتار کردن به گونه‌ای است که منافع دیگران تأمین شود (همان). این مفهوم با اصطلاحاتی نظیر عشق به مردم (آلپورت^۱، ۱۹۶۶)، حرکت به سمت دیگران و علاقه اجتماعی (رولی و بیشاپ^۲، ۲۰۰۶) ارتباط دارد. در یک جمع‌بندی می‌توان ایثار را مجموعه رفتارهای کنشی و واکنشی فرد دانست که عینی و قابل مشاهده هستند. این رفتارها قابلیت مشاهده در همه حوزه‌های زندگی را دارند.

سوابق پژوهشی

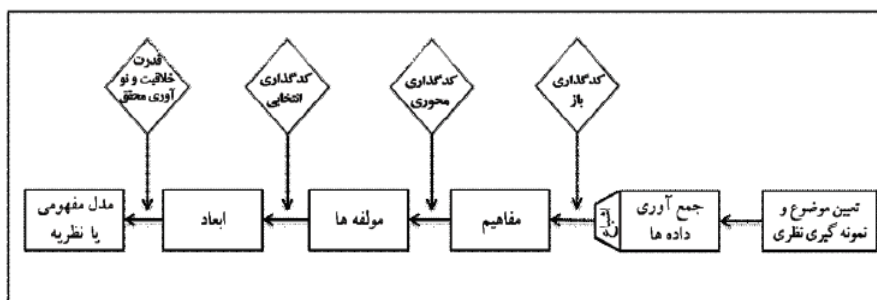
مرور پیشینه‌های پژوهشی مرتبط با مفهوم ایثار بیانگر آن است که تاکنون مطالعه‌ای به تبیین مؤلفه‌های رفتاری ایثار از منظر آیات و روایات نپرداخته است، اما مطالعات متعددی در مورد ایثار انجام شده که این مطالعات یا عمدتاً به مفهوم‌شناسی آن پرداخته‌اند [مانند: قطبی و دیگران (۱۳۹۵)، حسین فرهی (۱۳۸۹)، اسماعیل پور (۱۳۸۵)، الحلفی (۱۳۸۰)، الفقی (۱۴۰۳ق)، الخالدی (۱۳۴۶)]، یا به شرح اقسام آن اکتفا کرده‌اند [مانند: نجفی (۱۴۱۲ق: ۴۳۴-۴۳۳)، مجلسی (۱۴۰۴ق، ج ۶: ۳۵۰)، کنون الحسنی (۱۳۵۵)]، یا به تبیین آداب آن اقدام کرده‌اند [مانند: محمدی ری شهری (۱۳۸۷)]، یا آن را به عنوان موضوعی اخلاقی کاویده‌اند [مانند: ابوالنصر (۱۳۶۵)]، یا موانع فردی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایثار را بررسی کرده‌اند [مانند: کلینی (۱۳۷۳)، ج ۵: ۲۳۳]، برومند (۱۳۸۶)، اسماعیل پور (۱۳۸۵: ۱۵۶)، محمدی ری شهری (۱۳۸۷)، ج ۱۰: ۴۶۵۴] و حرعاملی (۱۴۰۹ق، ج ۶: ۳۳)] و یا اینکه آثار فردی و اجتماعی آن را استخراج کرده‌اند [مانند: رباط‌جزی (۱۳۹۱)، چراغی و اسلام پناه (۱۳۸۹)].

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش، داده بنیاد (گراندد تئوری)^۳ است. در این روش، کشف یا تولید نظریه بر

1- Allport
2- Rule & Bishop
3- Grounded Theory

مبنای حقایق و واقعیات موجود و از طریق جمع آوری نظام مند داده ها و با مدنظر قرار دادن تمام جوانب بالقوه مرتبط با موضوع پژوهش صورت می گیرد. داده های جمع آوری شده سیر تکاملی خود را تا رسیدن به وضعیت مطلوب طی می کنند. تحلیل داده هایی که گردآوری می شوند، با استفاده از «کدگذاری نظری»^۱ انجام می شود. در این شیوه، ابتدا رمزهای مناسب به بخش های مختلف داده ها اختصاص می یابد. این رمزها در قالب «مفهوم» تعیین می شوند که آن را «کدگذاری باز»^۲ می نامند. سپس پژوهشگر با اندیشیدن در مورد ابعاد متفاوت این مقوله ها و یافتن پیوندهای میان آن ها به «کدگذاری محوری»^۳ اقدام می کند. لازم به ذکر است که در جریان این رمزگذاری ها، پژوهشگر با استفاده از «نمونه گیری نظری»^۴ و با توجه به مفاهیم پدیدار شده از دل داده ها، به گردآوری داده ها در مورد افراد، رخدادها و موقعیت های مختلفی می پردازد که تصویر غنی تری از مفاهیم و مقوله های حاصل فراهم خواهند کرد. سرانجام، با «کدگذاری انتخابی»^۵ مقوله ها پالایش می شوند و با طی این فرایندها در نهایت، چارچوبی نظری پدیدار می شود (استراوس^۶، کوربین^۷، ترجمه محمدی، ۱۳۸۷: ۵۸).

نمودار ۱. مراحل پژوهش به صورت طرحواره

- 1- Theoretical Coding
- 2- Open Coding
- 3- Axial Coding
- 4- Theoretical Sampling
- 5- Selective Coding
- 6- Strauss
- 7- Corbin

با توجه به توضیحات فوق در پژوهش حاضر ابتدا اقدام به مطالعه مبانی نظری ایثار شد (در این مرحله مبانی علمی، سوابق نظری و پژوهشی ایثار، انواع و ابعاد آن مورد بررسی قرار گرفت). در گام بعدی تمام آیات قرآن که در ارتباط با ایثار بود، مورد بررسی قرار گرفت و برای فهم بهتر به تفاسیر شیعه و اهل سنت رجوع شد.^۱ در مرحله سوم احادیث مربوط به ایثار از منابع حدیثی استخراج شد. در گام بعدی مؤلفه‌های رفتاری^۲ ایثار با استفاده از کدگذاری باز^۳ از میان آیات قرآن و احادیث استخراج و تبیین گردید. در گام پنجم که کدگذاری محوری بود، محققان اقدام به دسته‌بندی مؤلفه‌های استخراج شده از داده‌ها کردند. در گام ششم که کدگذاری انتخابی بود مؤلفه‌های اصلی انتخاب شدند و آن‌هایی که نیاز به اصلاح داشتند، مورد توجه قرار گرفتند. لازم به ذکر است که شناسایی مؤلفه‌ها به شیوه تحلیل کیفی و با در نظر گرفتن جامعیت (دربرگرفتن تمام واحدها) و مانعیت (واحدهای جدا کننده از سایر مؤلفه‌ها) در راستای هدف تحقیق صورت گرفت و با برقراری ارتباط بین طبقات، تم اصلی فراهم آمد.^۴

۱. با توجه به این مطالب می‌توان گفت که جامعه پژوهشی مطالعه حاضر چهار گروه مبانی نظری، سوابق پژوهشی، آیات و احادیث مرتبط با مفهوم ایثار است. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از میان مبانی علمی و سوابق نظری و پژوهشی، منابع در دسترس، به روز و قابل اعتماد به عنوان نمونه انتخاب شدند و مورد تحلیل قرار گرفتند. اما در بررسی آیات قرآن کریم و همچنین احادیث معصومین (ع) نمونه‌گیری انجام نشد و همه آن‌ها کاوش و بررسی شدند. البته این بررسی به گونه‌ای بود که در آیات قرآن از منابع تفسیری و کتب لغت جهت واژه‌شناسی ایثار و مشتقات آن و در احادیث مرتبط نیز از متن بحارالانوار به دلیل جامعیت و دربرگیرندگی غالب روایات شیعه بهره‌گیری شد.

۲. مؤلفه‌های رفتاری آن دسته از تلاش‌ها و فعالیت‌های معطوف به دیگران است که انسان با انجام آن خواستار رساندن خیر به دیگری و یا رفع زیان از او می‌باشد.

۳. در این مرحله، به هر یک از اجزا، عنوان و برجستگی داده می‌شود. این عنوان که اصطلاحاً به آن «کد» گفته می‌شود، باید گویای محتوای داده باشد؛ به طوری که محقق و خواننده، با مشاهده این عنوان و تیتیر، تا حدود زیادی به مفهوم جملات پی‌برد (میلز، هوبرمن، ۲۰۰۲: ۵۱). در پژوهش حاضر در اجرای این مرحله، آیات و احادیث جمع‌آوری شده در جدولی نوشته شدند و در دو مرحله، برای هر یک از آن‌ها، عنوان مناسبی برگزیده شد. مرحله اول توسط محققان و مرحله دوم از سوی کارشناسان حوزوی، عناوین مشترک تثبیت و عناوین متفاوت یا مغایر با یکدیگر، با مصاحبه و تبادل نظر، اصلاح گردید.

۴. ابزار اصلی در پژوهش حاضر، فرم‌های فیش‌برداری از داده‌ها می‌باشد.

یافته‌ها

سؤال پژوهش

مؤلفه‌های رفتاری ایثار از دیدگاه آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) کدام‌اند؟

- مؤلفه‌های رفتاری ایثار در آیات قرآن کریم

در جدول (۱) مؤلفه‌های رفتاری ایثار در آیات قرآن کریم آورده شده است. چنانچه جدول مذکور نشان می‌دهد، در سوره بقره آیات ۱۷۷، ۲۰۷، ۲۶۵، ۲۷۲؛ سوره آل عمران آیه ۹۲؛ سوره نساء آیه ۷۴؛ سوره توبه آیه ۱۱۱؛ سوره انسان آیه ۸ و سوره حشر آیه ۸ شامل اقدام شهادت طلبانه با نیت الهی، چشم‌پوشی از مایحتاج خود با وجود مطلوب بودن آن، طلب رضای خدا و قصد قربت الهی و مواجهه مستقیم با دشمن است. این نتایج نشان می‌دهد که ایثار واقعی زمانی صورت می‌گیرد که با وجود نیاز، انفاق صورت گیرد و این انفاق در مسیر رضای خداوند باشد. با وجود این، ایثار مختص به مقوله‌ای خاص نیست. بنابراین ایثار کردن گاه به وسیله مال است و گاه جان و حتی گاهی با غذا دادن به نیازمندی صورت می‌گیرد. ایثار دارای مراتبی است و بالاترین مرتبه آن ایثار جان است، زیرا فرد با گذشتن از جان خود، سبب حاکمیت توحید می‌شود. البته باید توجه داشت که تلاش ایثارگر بدون پاداش نمی‌ماند و خداوند فضل و رضوان خویش را به او ارزانی خواهد داشت.

جدول ۱. مؤلفه‌های رفتاری ایثار در آیات قرآن کریم

مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	آیات قرآن و آدرس
اقدام شهادت طلبانه با نیت الهی	۱- و بعضی دیگرند که جان خود را در برابر خشنودی‌های خدا می‌فروشند و خدا نسبت به بندگان روف است. ۲- خدا از مؤمنان جان‌ها و مال‌هایشان را خریده به این (بهاء) که بهشت از آن آنها باشد (در عوض) در راه خدا کارزار کنند، بکشند و کشته شوند.	۱- «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ أُبْغَاءً مَّرَضَاتٍ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره: ۲۰۷). ۲- «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ» (توبه: ۱۱۱).

(ادامه) جدول ۱. مؤلفه‌های رفتاری اینار در آیات قرآن کریم

مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	آیات قرآن و آدرس
چشم پوشی از مایحتاج خود با وجود مطلوب بودن آن	۳- دیگران را بر خود مقدم می‌دارند، هر چند خود، بدان نیاز داشته باشند. ۴- شما هرگز به خیر نمی‌رسید تا آنکه از آنچه دوست دارید انفاق کنید. ۵- و بر دوستی خدا به فقیر و اسیر و طفل یتیم طعام می‌دهند. ۶- و مال خود را، با آنکه دوستش دارند، به خویشاوندان و یتیمان و درماندگان و مسافران و گدایان و دربندهامانگان می‌بخشند.	۳- «و يُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (حشر: ۹). ۴- «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل عمران: ۹۲). ۵- «يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا» (انسان: ۸). ۶- «وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي الرِّقَابِ» (بقره: ۱۷۷).
گذشت از مال خود جهت طلب رضای خدا	۷- و حکایت آنان که اموال خود را به طلب رضای خدا و استواری دادن به دل‌های خویش انفاق می‌کنند، عملشان مانند باغی است بر بالای تپه‌ای، که رگباری به آن رسد، و دو برابر ثمر داده باشد، و اگر رگبار نرسیده به جایش باران ملایمی رسیده، خدا به آنچه می‌کنید بینا است. ۸- و هر مالی که انفاق می‌کنید ثوابش از آن خود شماست و جز برای خشنودی خدا چیزی انفاق نکنید.	۷- «وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اِتِّعَاءً مَرَضَاتٍ اللَّهُ وَ تَبِيئَاتٍ مِنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (بقره: ۲۶۵). ۸- «مَا تَنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُنْفِسِكُمْ وَ مَا تَنفِقُونَ إِلَّا اِتِّعَاءً وَ جِهَ اللَّهِ» (بقره: ۲۷۲).
گذشتن از جان در راه خدا و مواجهه مستقیم با دشمن	۹- پس کسانی که زندگی دنیا را می‌فروشند، و آخرت را می‌خرند، باید در راه خدا پیکار کنند.	۹- «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (نساء: ۷۴).

مؤلفه‌های رفتاری ایثار در احادیث ائمه معصومین (ع)

در جدول (۲) مؤلفه‌های رفتاری ایثار در احادیث ائمه معصومین (ع) آورده شده است. همان گونه جدول مذکور نشان می‌دهد، در احادیث معصومین (ع) مؤلفه‌هایی مانند: امیدواری به پاداش الهی، شکیبایی، بخشش با تنگ دستی، انجام وظیفه افزون بر تکلیف، اولویت‌بخشی در ایثار، چشم‌پوشی از مایحتاج خود با وجود نیاز به آن و پذیرفتن ریسک خطر وجود دارد. نتایج مندرج در جدول (۲) نشان می‌دهد که فرد ایثارگر در جایی حاضر می‌شود که احتمال از دست دادن جان یا آسیب دیدن وی و مجروح شدنش زیاد است؛ این کار برای حفظ جان کسی انجام می‌گیرد که حضورش برای استقرار حکومت توحیدی دارای ارزشی افزون است. همچنین فرد ایثارگر با وجود آنکه وظیفه خود را به طور کامل انجام داده است، با این حال، سرمایه‌های مادی و معنوی خویش را داوطلبانه در اختیار دیگران قرار می‌دهد.

جدول ۲. مؤلفه‌های رفتاری ایثار در احادیث معصومین (ع)

مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	روایات و نشانی آن‌ها
امیدواری به پاداش الهی بعد از ایثار	۱- «... سپس رسول الله فرمود: «ای علی، جامه‌ای که بر تن تو کردم، کجاست؟» امام علی (ع) فرمود: ای رسول خدا! یکی از اصحاب شما در حالی که از برهنه بودن خویش و خانواده خود ناله می‌کرد، نزد من آمد، دلم به رحم آمد و او را در آن (پوشاک) بر خویش مقدم داشتم و می‌دانم که خداوند، مرا با جامه‌ای بهتر از آن خواهد پوشاند.	۱- «... ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَيْنَ حُلَّتْكَ الْبَيْتِ كَسَوْتُكَهَا يَا عَلِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بَعْضَ أَصْحَابِكَ أَتَانِي يَشْكُو عِزِّي وَغُرْبَةَ أَهْلِ بَيْتِهِ فَرَجِمْتُهُ فَأَثَرْتُهَا بِهَا عَلَى نَفْسِي وَعَرَفْتُ أَنَّ اللَّهَ سَيَكْسُونِي خَيْرًا مِنْهَا» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۳۶: ۶۰).
	۲- خدای عزوجل را بهشتی است که جز سه کس داخل آن نمی‌شوند: مردی که به ضرر خود از روی حق حکم کند، و مردی که برادر مؤمنش را برای خدا زیارت کند، و مردی که برای خدا برادر مؤمنش را بر خود ترجیح دهد.	۲- «إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ جَنَّةً لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا ثَلَاثَةٌ رَجُلٌ حَكَمَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْحَقِّ وَرَجُلٌ زَارَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فِي اللَّهِ وَرَجُلٌ آتَرَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فِي اللَّهِ» (همان، ج ۷۱: ۳۴۸).
شکیبایی در ایثار	۳- خویشتن را به بردباری عادت دهید و در آنچه بخل می‌ورزید، با شکیبایی ایثار کنید.	۳- «وَاصْبِرُوا عَلَى الْإِثَارِ عَلَى أَنْفُسِكُمْ فِيمَا تَجْمِدُونَ عَنْهُ» (همان، ج ۷۵: ۶۴).

جدول ۲. مؤلفه‌های رفتاری ایثار در احادیث معصومین (ع)

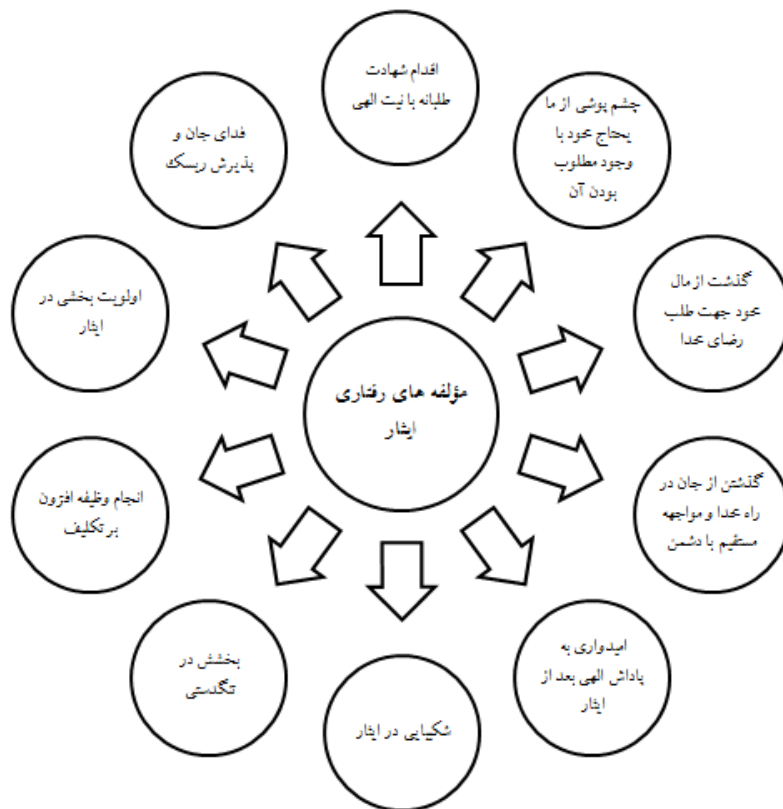
مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	روایات و نشانی آن‌ها
بخشش در تنگدستی	<p>۴-... من، یک دینار قرض کرده‌ام (و آن دینار را به مقدار داد) پس تو را بر خویش، مقدم داشتم.</p> <p>۵- (ابوذر) از رسول خدا (ص) پرسید که کدام صدقه والاتر است؟ آن حضرت فرمود: صدقه‌ای که از تلاش شخصی کم توان و کم مال به دست آمده باشد و به فقیری سالمندی اعطاء گردد.</p> <p>۶- ایشان کسانی هستند که به برادران، در حال تنگ‌دستی و گشایش کمک می‌کنند و در زمان تنگ‌دستی، آنان را بر خود مقدم می‌دارند.</p>	<p>۴- «... فَقَدْ اسْتَقْرَضْتُ دِينَارًا فَقَدْ آتَرْتُكَ عَلَى نَفْسِي...» (همان، ج ۴۳: ۵۹).</p> <p>۵- «... أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ (ص) أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ قَالَ جُهِدُ مِنْ مُقِيلٍ فِي فَقِيرٍ ذِي سِنٍ» (همان، ج ۹۳: ۱۷۸).</p> <p>۶- «... هُمُ الْبَرَّةُ بِالْأَخْوَانِ فِي حَالِ الْغُسْرِ وَالْيُسْرِ الْمُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ فِي حَالِ الْغُسْرِ...» (همان، ج ۶۴: ۳۵۰).</p>
انجام وظیفه افزون بر تکلیف	<p>۷-... در روز [پیروزی بر] بنی‌نضیر، پیامبر خدا (ص) به انصار فرمود: «اگر خواستید، از اموال و خانه‌هایتان میان مهاجران قسمت کنید و در این غنیمت با آنها شریک شوید، و اگر هم خواستید، خانه‌هایتان و اموالتان مال خودتان باشد و از این غنیمت، چیزی میان شما تقسیم نشود». انصار گفتند: هم از اموال و خانه‌هایمان با ایشان قسمت می‌کنیم و هم از این غنیمت به نفع آنان می‌گذریم و شریک آنها نمی‌شویم. پس، این آیه نازل شد: «و [دیگران را] بر خوبستن مقدم می‌دارند».</p> <p>۸- «... ای ابان! مگر نمی‌دانی که خداوند عز و جل از ایثارگران، یاد کرده است؟». گفتیم: چرا، فدایت شوم. فرمود: «هر گاه دارایی‌ات را با او قسمت کنی، هنوز ایثار نکرده‌ای؛ بلکه تو و او یکسانی هستید. وقتی ایثار می‌کنی که از نیم دیگر هم به او بدهی».</p>	<p>۷- «... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) يَوْمَ بَنِي النَّضِيرِ لِلْأَنْصَارِ: إِنْ شِئْتُمْ فَسَمِّتُمْ لِلْمُهَاجِرِينَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ وَدِيَارِكُمْ وَتُشَارِكُونَهُمْ فِي هَذِهِ الْغَنِيمَةِ، وَإِنْ شِئْتُمْ كَانَتْ لَكُمْ دِيَارُكُمْ وَأَمْوَالُكُمْ وَكَمْ يُقَسَّمُ لَكُمْ شَيْءٌ مِنَ الْغَنِيمَةِ، فَقَالَ الْأَنْصَارُ: بَلْ نَقْسِمُ لَهُمْ مِنْ أَمْوَالِنَا وَدِيَارِنَا وَنُؤْتِرُهُمْ بِالْغَنِيمَةِ وَلَا نُشَارِكُهُمْ فِيهَا، فَنَزَلَتْ: «وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ» الآية» (همان، ج ۲۰: ۱۷۱).</p> <p>۸- «... يَا أَبَانُ، أَمَا تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ ذَكَرَ الْمُؤْتِرِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ؟ قُلْتُ: بَلَى جُعِلَتْ فِدَاكَ أَفْقَالَ: أَمَا إِذَا أَنْتَ قَاسَمْتَهُ فَلَمْ تُؤْتِرْهُ بَعْدَ، إِنَّمَا أَنْتَ وَهُوَ سَوَاءٌ؛ إِنَّمَا تُؤْتِرُهُ إِذَا أَنْتَ أَعْطَيْتَهُ مِنَ النُّصْفِ الْآخِرِ» (همان، ج ۷۱: ۲۴۸).</p>

(۱۵امه) جدول ۲. مؤلفه‌های رفتاری ایثار در احادیث معصومین(ع)

مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	روایات و نشانی آن‌ها
اولویت‌بخشی در ایثار	<p>۹-... تو را سفارش می‌کنم که از آنچه خداوند به تو روزی کرده و از این بابت، تو را بر دیگران برتری داده است، به آن برادرانت که با تو در تصدیق محمد (ص) و تصدیق من و فرمان‌برداری از او و من، هم‌داستان اند، کمک کنی تا نیازشان را برطرف سازی و فقر و پریشان‌حالی آنان را بزدایی. به کسانی از ایشان که در ایمان، هم‌درجه تو هستند، از داراییات مساوی با خودت سهمی ده و کسانی از ایشان را که در دینت بر تو برترند، بر خودت مقدم‌بدار تا خداوند، بداند که دین او را برمی‌داری و دوستان او نزد تو گرامی‌تر از خانواده و نزدیکانت هستند.</p>	<p>۹- «...أَمْرُكَ أَنْ تُؤَاسِيَ إِخْوَانِكَ الْمُطَاقِينَ لَكَ عَلَى تَصَدِيقِ مُحَمَّدٍ (ص) وَتَصَدِيقِي، وَالْإِنْقِيَادَ لِي وَمِمَّا رَزَقَكَ اللَّهُ وَفَضْلَكَ عَلَيَّ مَنْ فَضَّلَكَ بِهِ مِنْهُمْ؛ تَسُدُّ فَاقَتَهُمْ وَتَجْبِرُ كَسْرَهُمْ وَخَلَّتَهُمْ، وَمَنْ كَانَ مِنْهُمْ فِي دَرَجَتِكَ فِي الْإِيمَانِ سَاوِيَةً مِنْ مَالِكَ بِنَفْسِكَ، وَمَنْ كَانَ مِنْهُمْ فَاضِلًا عَلَيْكَ فِي دِينِكَ آثَرْتَهُ بِمَالِكَ عَلَيَّ نَفْسِكَ، حَتَّى يَعْلَمَ اللَّهُ مِنْكَ أَنَّ دِينَهُ آثَرُ عِنْدَكَ مِنْ مَالِكَ، وَأَنْ أَوْلِيَاءَهُ أَكْرَمُ عَلَيْكَ مِنْ أَهْلِكَ وَعِيَالِكَ (همان، ج ۱۰: ۷۴).</p>
چشم‌پوشی از مایحتاج خود با وجود نیاز به آن	<p>۱۰- فاطمه(س) مقداری جو داشت که از آن کاجی فراهم آوردند. چون آن را پختند و برای خوردن در پیش روی خود نهادند، مسکینی آمد و گفت: خداوند به شما رحم کند! از آنچه خداوند، روزی‌تان کرده، به ما غذا بدهید. علی(ع) برخاست و یک سوم خوراک را به او داد. طولی نکشید که یتیمی آمد و گفت: خداوند به شما رحم کند! از آنچه خداوند، روزی‌تان کرده، به ما غذا بدهید. علی(ع) برخاست و یک سوم خوراک را به او داد و سپس اسیری آمد و گفت: خداوند بر شما رحم کند! از آنچه خداوند، روزی‌تان کرده، به ما غذا بدهید. علی(ع) برخاست و یک سوم باقی‌مانده خوراک را به او داد و هیچ کدام، آن خوراک را نچشیدند. پس خداوند سبحان در حق آنها این آیه را نازل فرمود: «و كوشش شما مقبول افتاده است».</p>	<p>۱۰- «...كَانَ عِنْدَ فَاطِمَةَ (س) شَعِيرٌ فَجَعَلُوهُ عَصِيدَةً، فَلَمَّا أَنْصَجُوهَا وَوَضَعُوهَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ، جَاءَ مِسْكِينٌ، فَقَالَ الْمِسْكِينُ: رَحِمَكُمُ اللَّهُ، أَطْعَمُونَا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ، فَقَامَ عَلِيُّ (ع) فَأَعْطَاهُ ثُلُثَهَا. فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ يَتِيمٌ، فَقَالَ الْيَتِيمُ: رَحِمَكُمُ اللَّهُ أَطْعَمُونَا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ، فَقَامَ عَلِيُّ (ع) فَأَعْطَاهُ ثُلُثَهَا الثَّانِي، فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ أُسِيرٌ، فَقَالَ الْأُسِيرُ: يَرْحَمَكُمُ اللَّهُ، أَطْعَمُونَا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ، فَقَامَ عَلِيُّ (ع) فَأَعْطَاهُ الثُّلُثَ الْبَاقِيَّ وَمَا ذَاقُوهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ إِلَى قَوْلِهِ: «وَكَانَ سَعْيِكُمْ مَشْكُورًا» (همان، ج ۳۵: ۲۴۳).</p>

(ادامه) جدول ۲. مؤلفه‌های رفتاری اینار در احادیث معصومین (ع)

مؤلفه‌های رفتاری حصول شده	ترجمه	روایات و نشانی آن‌ها
چشم‌پوشی از مایحتاج خود با وجود نیاز به آن	<p>۱۱- ... با وجود علاقه ای که به غذا داشتند آن را بر مسکینی از مسکین‌های مسلمانان ترجیح دادند.</p> <p>۱۲- مردی نزد پیامبر (ص) آمد و از گرسنگی ناله کرد. پیامبر (ص)، کسی را به خانه‌های همسرانش فرستاد و آنها در پاسخ گفتند: جز آب، در خانه یافت نمی‌شود. پیامبر (ص) فرمود: «چه کسی این مرد را امشب مهمان می‌کند؟ علی بن ابی طالب (ع) گفت: من، ای پیامبر خدا! علی (ع) نزد فاطمه (س) آمد و گفت: «ای دختر پیامبر خدا! در خانه چه داری؟ فاطمه (س) فرمود: جز غذای کودکان، خوراکی نداریم و همان را به میهمانان می‌دهیم. علی (ع) فرمود: «ای دختر محمد! کودکان را بخوابان و چراغ را خاموش کن.» چون صبح شد، علی (ع) به خدمت پیامبر (ص) رفت و ایشان را از ماجرا آگاه کرد و طولی نکشید که خداوند، این آیه: «و هر چند خود، نیازمندی داشته باشند، [دیگران را] بر خود ترجیح می‌دهند، و کسانی که از آزمندی نفس خویش در امان مانند، آنان اند که رستگاران اند» را نازل نمود.</p>	<p>۱۱- «... يَقُولُ عَلَى شَهْوَتِهِمْ لِلطَّعَامِ وَ إِيثارِهِمْ لَهُ مِسْكِينًا مِنْ مَسَاكِينٍ...»؛ (همان، ج ۳۵: ۲۳۷).</p> <p>۱۲- «جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ (ص) فَشَكَا إِلَيْهِ الْجُوعَ، فَبَعَثَ رَسُولَ اللَّهِ (ص) إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِهِ، فَقُلْنَ: مَا عِنْدَنَا إِلَّا الْمَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): مَنْ لِهَذَا الرَّجُلِ اللَّيْلَةُ؟ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: أَنَا لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَأَتَى فَاطِمَةَ (س) فَقَالَ: مَا عِنْدَكَ يَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ؟ فَقَالَتْ: مَا عِنْدَنَا إِلَّا قَوَائِمُ الصَّبِيِّ لَكِنَّا نُوَزِّرُ صَبِيحًا، فَقَالَ عَلِيُّ (ع): يَا بِنْتَ مُحَمَّدٍ، نَوْمِي الصَّبِيَّةَ وَأَطْفِيئِي الْمِصْبَاحَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ عَلِيُّ (ع) عَدَا عَلِيَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) فَأَخْبَرَهُ الْخَبْرَ، فَلَمْ يَبْرَحْ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «وَيُؤْتِرُونَ عَلِيَّ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (همان، ج ۳۶: ۵۹).</p>
فدای جان و پذیرش ریسک	<p>۱۳- در کتاب‌ها دیده‌ام که چون پیامبر خدا (ص) آهنگ هجرت کرد، علی بن ابی طالب (ع) را در مکه به جانشینی خود نهاد تا قرض‌های ایشان را ادا کند و امانت‌هایی را که نزد او بود، به صاحبانشان بازگرداند. پیامبر (ص) ششی که به غار رفت- در حالی که خانه را محاصره کرده بودند- به علی (ع) دستور داد در بستر او بیازمد و به او فرمود: «بُردِ حَضْرَمِي سِيزْ مِرا بر دوش افکن و به جای من بخواب، که به خواست خداوند متعال، آسبی از ایشان به تو نمی‌رسد.» علی (ع) نیز چنین کرد. پس خداوند متعال به جبرئیل و میکائیل وحی کرد: «من میان شما دو نفر، برادری برقرار کردم و عمر یکی از شما را بیش از دیگری قرار دادم. کدام یک از شما زندگی را بر می‌گزیند؟». هر دو زندگی را برگزیدند. خداوند متعال به آن دو، وحی کرد: «آیا شما همچون علی بن ابی طالب نیستید؟! من میان او و محمد، برادری برقرار کردم و علی در بستر محمد آمرد و خود را فدای او کرد و زندگی او را بر خود ترجیح داد؟! به زمین فرود آید و او را از دشمنش حفظ کنید.</p>	<p>۱۳- رَأَيْتُ فِي الْكُتُبِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) لَمَّا أَرَادَ الْهَجْرَةَ خَلَّفَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ (ع) بِمَكَّةَ لِقَضَاءِ دِيُونِهِ وَرَدِّ الْوَدَائِعِ الَّتِي كَانَتْ عِنْدَهُ، فَأَمَرَهُ لَيْلَةً خَرَجَ إِلَى الْغَارِ - وَ قَدْ أَحَاطَ الْمُشْرِكُونَ بِالدَّارِ - أَنْ يَنَامَ عَلَى فِرَاشِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله، وَ قَالَ لَهُ: أَتَشِيعُ بُرْدِي الْحَضْرَمِي الْأَخْضَرَ وَنَمَ عَلَى فِرَاشِي، فَإِنَّهُ لَا يَخْلُصُ إِلَيْكَ مِنْهُمْ مَكْرُوهٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَفَعَلَ ذَلِكَ عَلِيُّ، فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى جِبْرِئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ (ع): إِنِّي قَدْ آخَيْتُ بَيْنَكُمَا، وَ جَعَلْتُ عُمُرَ أَحَدِكُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمُرِ الْآخَرَ، فَأَيُّكُمَا يُؤْتِرُ صَاحِبَةَ الْبَقَاءِ وَ الْحَيَاةِ؟ فَأَخْتَارَ كِلَاهُمَا الْحَيَاةَ، فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمَا: أَفَلَا كُنْتُمَا مِثْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ؟! آخَيْتُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ، فَبَاتَ عَلِيٌّ فِرَاشِهِ يُفَدِيهِ نَفْسَهُ وَ يُؤْتِرُهُ بِالْحَيَاةِ! أَهَيْطًا إِلَى الْأَرْضِ فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ... (همان، ج ۱۹: ۳۹).</p>

نمودار ۲. مؤلفه های رفتاری ایثار مبتنی بر آیات قرآن کریم و احادیث معصومین (ع)

همان گونه که تلخیص و طبقه بندی داده ها نشان می دهند، ایثار دارای مؤلفه هایی است که فرد ایثارگر می تواند به آن دست یابد. شهادت در راه خدا و گذشت از جان با نیت الهی در بالاترین سطح این مؤلفه ها قرار دارد. در سطوح پایین تر نیز مؤلفه هایی، مانند: انجام وظیفه افزون بر تکلیف، بخشش در تنگدستی، چشم پوشی از مایحتاج خود با وجود مطلوب بودن، شکلیابی در ایثار، اولویت بخشی در ایثار، پذیرش ریسک، گذشتن از جان در راه خدا و مواجهه مستقیم با دشمن و امیدواری به پاداش الهی بعد از ایثار، حضور دارند.

نتیجه‌گیری

رفتارهای اخلاقی انسان متأثر از فطریات، استعدادها و غرایز طبیعی اوست و فطریات در رشد و شکوفایی متأثر از رفتارهای اختیاری انسان می‌باشند. این صفات، چه فطری چه اکتسابی، به دو صورت در انسان قابل مشاهده‌اند: یکی، اخلاق نفسانی و دیگری، اخلاق رفتاری. این دو اخلاق در تعامل با یکدیگر هستند؛ به گونه‌ای که اخلاق نفسانی در رفتار انسان اثرگذار است و رفتار انسان نیز در نفسانیات مؤثر می‌باشد. به عبارت دیگر، از یک سو، اعمال انسان از اخلاق نفسانی او سرچشمه می‌گیرند و ثمره خلقیات درونی او هستند و از سو دیگر، اعمال انسان نیز به نفسانیات او شکل می‌دهند، یعنی تکرار یک عمل خوب یا بد، خواه ناخواه، اثری در روح او می‌گذارد و به تدریج تبدیل به عادت شده، با تکرار بیشتر از مرحله عادت می‌گذرد و به یک صفت درونی تبدیل می‌شود. ادامه این عمل، سبب پیدایش ملکه اخلاقی می‌گردد (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۰: ۷۲). علامه طباطبایی درباره اثرگذاری اعمال ارزشی بر منش افراد می‌گوید: «اعمال ارزشی با اثرگذاری بر روحیه و منش فرد، موجب پیدایش ادراکات عملی ویژه‌ای می‌شوند که رستگاری را در پی خواهد آورد» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۳۱۵). اینار به عنوان یک عمل ارزشی بر ارزشمندی هر آنچه که در اطراف ما وجود دارد، می‌افزاید و این ارزشمندی سبب به وجود آمدن هویتی درخور می‌شود؛ به گونه‌ای که اینارگر منافع جمعی را بر منافع شخصی برتری می‌دهد و نسبت به مشکل همنوع خویش حساس است و با دیدن آن، احساس مسئولیت می‌کند و در رفع مشکل او سعی خواهد کرد (رجبعلی، ۱۳۸۵: ۹۸). با ترویج فرهنگ اینارگری در جامعه می‌توان وجدان‌کاری افراد را بالا برد و از بروز مشکلات متعدد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جلوگیری کرد. اینار باعث استحکام روابط افراد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۰، ج ۱، ح ۴۴)، فقرزدایی، بقا و پیشرفت نظام جامعه و تقویت روح گذشت و فداکاری (سیدرضی، ۱۴۱۳ق: ۱۱۱۲) می‌گردد. از خودگذشتگی در بعد فردی باعث کسب رضایت الهی (کلینی، ۱۳۷۳، ج ۳: ۵۶۳)، برکت در روزی و ثروت (بقره: ۲۶۰)، نیکنامی (سیدرضی، ۱۴۱۳ق: ۱۲۹)، رسیدن به پاداش‌های اخروی (کلینی، ۱۳۷۳، ج ۵: ۱۰۷)، رسیدن به عزت (کلینی، ۱۳۷۳، ج ۴: ۴۸۳)، رستگاری (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۳۲۸)، آمرزش گناهان (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۰، ج ۱، ح ۴۵) و رسیدن به مقام اعرافیان (همان، ح ۴۷) می‌شود.

در این مقاله با تحقیق در آیات قرآن کریم و احادیث اهل بیت (ع)، مؤلفه‌های رفتاری ایشان استخراج شد. یافته‌های این پژوهش مبین وجود (ده) مؤلفه رفتاری است. این مؤلفه‌ها در قرآن شامل (۵) مؤلفه و در روایات شامل ۶ مؤلفه بود که یکی از آن‌ها با مؤلفه‌های رفتاری ایشان در قرآن همپوشی داشت.

در مجموع می‌توان ادعا کرد که توجه به مؤلفه‌های رفتاری معرفی شده و به کارگیری آن‌ها در زندگی، موجبات تعالی انسان را فراهم خواهد آورد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم (۱۳۸۶). ترجمه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی. مشهد: آستان قدس رضوی.
۲. ابن عاشور، محمدبن طاهر (۱۹۹۷م). *التحریر و التنویر*. بیروت: مؤسسه التاریخ.
۳. ابوالنصر، ابراهیم (۱۳۶۵). «الاینار». *ماهنامه المساجد*. ش ۳: ۲۷-۲۶.
۴. استراوس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۸۷). *اصول روش تحقیق: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها*. ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۵. الحلفی، کاظم (۱۳۸۰). «مفاهیم اسلامی عامه: الاینار». *ماهنامه الاضواء*. ش ۶: ۱۸۵-۱۸۳.
۶. الخالدی، خلیل (۱۳۴۶). «کلمات ماثوره فی التصوف». *ماهنامه الزهراء*. ش ۱ و ۲: ۱۰۵-۱۰۰.
۷. اسماعیل پور، محمد مهدی (۱۳۸۵). *اینار و عرفان*. شیراز: نوید شیراز.
۸. الفقی، محمد کامل (۱۴۰۳ق). «خلق الاینار». *ماهنامه منبر الاسلام*. ش ۱: ۲۵-۲۳.
۹. برومند، حلیمه (۱۳۸۶). *بررسی اوج اینار در سوره انسان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده الهیات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.
۱۰. پرچم، اعظم (۱۳۸۹). «تداخل معنایی واژگان مترادف در ادبیات جاهلی و واژگان قرآن». *دوفصلنامه علوم قرآن و حدیث*، ش ۸۴: ۵۸-۳۱.
۱۱. جرجانی، علی بن محمد (۱۳۷۰). *التعریفات*. تهران: ناصر خسرو.
۱۲. چراغی، نسرین و اسلام‌پناه، مریم (۱۳۸۹). *تأثیر فرهنگ اینار و شهادت در گسترش اخلاق و معنویت در جامعه*. مجموعه مقالات همایش ملی اینار و شهادت و توسعه کشور، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه الی تحصیل المسائل الشیعه*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۴. حسین‌فرهی، ثریا (۱۳۸۹). *بررسی تطبیقی مبانی فقهی جهاد، اینار و حقوق بشر معاصر*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج.
۱۵. حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ق). *شمس العلوم*. بیروت: دارالفکر.
۱۶. *دائرة المعارف تشیع* (۱۳۷۵). تهران: محبی.
۱۷. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۶). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.

۱۸. ذبیح، علیرضا (۱۳۸۷). عرفان سرخ (تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ ارزش‌های دینی). قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
۱۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالعلم.
۲۰. رباط‌جزی، لیلی (۱۳۹۱). ارزش‌ایثار از دیدگاه قرآن و سنت و آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن. پایان‌نامه کارشناسی. حوزه علمی خراسان.
۲۱. رجبعلی، اسلام (۱۳۸۵). بررسی ابعاد عملی و نظری ترویج فرهنگ ایثار و نقش آن در پیشگیری از جرم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق دانشگاه قم.
۲۲. زبیدی، محمدبن محمد (۱۴۱۴). تاج العروس. بیروت: دارالفکر.
۲۳. سید رضی (۱۴۱۳ق). نهج‌البلاغه. ترجمه محمد دشتی. قم: مشهور.
۲۴. شاعری، محمدحسین (۱۳۸۲). جامعه‌شناسی شهادت‌طلبی و انگیزه‌های شهیدان. تهران: شاهد.
۲۵. شبیبانی، اسحاق بن مرار (۱۹۷۵). الجیم. قاهره: هیئته العامه لشئون المطابع الامیریه.
۲۶. طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه مدرسین حوزه علمی.
۲۷. طوسی، ابوجعفر محمدبن الحسن (۱۴۱۴ق). امالی. قم: دارالثقافه.
۲۸. عباسیان، روح‌الله (۱۳۹۴). بررسی مبانی و موانع گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در قرآن و حدیث. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه ایلام.
۲۹. علی، جواد (۱۹۷۴م). المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام. بغداد: دارالعلم للملایین.
۳۰. قشیری، ابوالقاسم عبدالکریم (۱۳۷۴). الرسالة القشیریه. قم: بیدار.
۳۱. قطبی، ثریا؛ داودی‌مقدم، فریده و عزیزی، بیتا (۱۳۹۵). «تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی ایثار در قرآن کریم»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده حقوق دانشگاه قم. فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، ش ۴: ۱۶۱-۱۴۷.
۳۲. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۷۳). الکافی. تهران: اسلامی.
۳۳. کنون‌الحسنی، عبدالله (۱۳۵۵). «یوترون علی انفسهم». ماهنامه الهدایه الاسلامیه. ش ۱۲: ۷۸۲-۷۸۵.
۳۴. گلی‌زواره، غلامرضا (۱۳۸۲). «معرفی کتاب ایثار». ماهنامه کتاب ماه دین. شماره‌های ۷۰ و ۷۱: ۳۳-۳۱.

۳۵. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق). بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار. لبنان: مؤسسه الوفاء.
۳۶. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). حکمت‌نامه پیامبر اعظم(ص). قم: دارالحدیث.
۳۷. _____ (۱۳۹۰). دانشنامه قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
۳۸. مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب (۱۴۲۶ق). تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق. قم: زاهدی.
۳۹. مقام معظم رهبری (۱۳۷۴). پیام به مناسبت روز ایمان، اینار و شهادت.
۴۰. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). نقدی بر مارکسیسم. تهران: صدرا.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۲. موسوی، محمدطاهر (۱۳۹۳). جایگاه اینار در رشد جامعه اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم قرآنی دانشگاه شیراز.
۴۳. نجفی، محمدحسن (۱۴۱۲ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۴. هاشمی رفسنجانی، اکبر و جمعی از نویسندگان (۱۳۸۴). فرهنگ قرآن. قم: بوستان کتاب.
۴۵. هجویری، ابوالحسن علی (۱۳۷۵). کشف المحجوب. تهران: طهوری.
46. Allport, G. W. (1937). **Personality: a psychology interpretation**. New York: Holt.
47. Miles, M. and Huberman, A. (2002). **Qualitative data analysis: a sourcebook of new methods**. London: Beverly Hills.
48. Monroe, K. R. (2004). **Identity and altruism determine moral action spirituality**. Science Theology News. November 1.
49. Peterson, C. and Seligman, M. (2004). **Character Strengths and virtues**. Oxford University Press.
50. Rule, W. R. and Bishop, M. (2006). **Adlerian Lifestyle Counseling: Practice and Research**. Rutledge.